

Видобора В. В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри загальної економічної теорії
та економічної політики,
Одеський національний економічний університет
e-mail: vidoboravolodimir@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2255-0970

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Volodymyr V. Vydobora
PhD in Economics,
Associate Professor, General Economic Theory
and Economic Policy Department, Odessa National Economic University
e-mail: vidoboravolodimir@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2255-0970

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF THE STUDY OF ECONOMIC GROWTH IN MODERN CONDITIONS

Анотація. У статті проаналізовано методологічні основи дослідження економічного зростання. Обґрунтовано необхідність застосування методу сходження від абстрактного до конкретного у аналізі питання економічного зростання у поєднанні з історико-логічними та генетичними прийомами дослідження. Застосовуючи зазначені методологічні засади, запропоновано послідовний хід дослідження питання економічного зростання в процесі історико-генетичного руху, зважаючи на загальні та конкретні його відношення. На першому етапі запропоновано розглядати економічне зростання та його природу взагалі. Далі — загальний процес економічного зростання у різних країнах світу, виокремлюючи його абстрактні ознаки та закономірності. На наступному рівні дослідження, беручи до уваги конкретні історично-національні особливості, рекомендовано аналізувати умови та перспективи економічного зростання в сучасних вітчизняних умовах. На завершальному етапі необхідно сформулювати рекомендації щодо інтенсифікації зростання вітчизняної економіки. Питання економічного зростання упродовж тривалого часу залишається одними із головних для будь-якої держави, адже це є показником результативності функціонування національної економіки, найважливішим завданням сталого розвитку і підвищення рівня життя населення. Зважаючи на постійний розвиток суспільства та зміну умов господарювання, економічне зростання лишається об'єктом економічних досліджень різних наукових напрямів, а методи та підходи до пізнання його сутності, якостей, закономірностей розвитку та чинників, що його визначають, протрувало значний еволюційний шлях. Метою статті формування теоретико-методологічних основ дослідження питання економічного зростання в сучасних умовах. Завдання статті передбачають аналіз історично-логічний аналіз підходів до дослідження економічного зростання в економічній теорії та формування методологічних рекомендацій щодо аналізу економічного зростання в існуючих реаліях.

Ключові слова: економічне зростання, розвиток економіки, історико-генетичний метод, метод сходження від абстрактного до конкретного, макроекономічний аналіз.

Abstract. The methodological bases of researching of economic growth in general are analyzed in the article. The necessity of applying the method of convergence of the abstract to the concrete in the analysis of economic growth in combination with historical-

logical and genetic methods of research is substantiated, as it allows carrying out: theoretical analysis of the evolution of the root causes and problems of economic growth in different socio-economic conditions. The essence of the method of ascent from the abstract to the concrete, which is widely used by the economist, is to distinguish several levels of reality in which scientific analysis is conducted. In the researched subject by distraction (abstraction) from various concrete aspects of the phenomenon and allocation of its most typical properties at first the initial category expressing its deepest, qualitative basis is allocated. This is the most general definition of the subject, which expresses the features inherent in all its variations. Based on this, it is possible to investigate specific categories in more detail, taking into account certain conditions of reality. Applying these methodological principles, a consistent course of research on the issue of economic growth in the process of historical and genetic movement, taking into account its general and specific relations is recommended in the article. It is first proposed to consider economic growth and its nature in general. Then need to research the general process of economic growth in different countries, highlighting its abstract features and patterns. At the next level of research, taking into account specific historical and national features, it is recommended to analyze the conditions and prospects for economic growth in modern domestic conditions. At the final stage, it is necessary to formulate recommendations for intensifying the growth of the domestic economy. It is assumed that in this way it is possible to form effective theoretical, methodological and practical recommendations for stimulating the economic boom in modern Ukrainian realities, because these methods help to identify the objective prerequisites, actual problems and ways of economic growth of the domestic economy.

Key words: economic growth, economic development, historical-genetic method, method of ascent from abstract to concrete, macroeconomic analysis.

JEL codes: M50, M51, M54.

Постановка проблеми. Питання економічного зростання протягом тривалого часу лишається одними із головних для будь-якої держави, адже це слугує показником результативності функціонування національної економіки, найважливішим завданням сталого розвитку і підвищення рівня життя населення. Зважаючи на постійний розвиток суспільства та зміну умов господарювання, економічне зростання розглядається як об'єкт економічних досліджень різних наукових напрямів, а методи та підходи до пізнання його сутності, якостей, закономірностей розвитку та чинників, що його визначають, проторувало важливий еволюційний шлях. Проте нині не менш значущим лишається питання визначення методологічних основ дослідження проблеми економічного зростання, який би дозволив зрозуміти природу та об'єктивні процеси її генезису.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розробку методологічних та методичних підходів до дослідження економічного зростання внесли К. Маркс [5], Ф. Енгельс [6], Н. А. Цаголов [8], С. С. Дзарасов [4], А. В. Бузгалин і А. І. Колганов [9; 10], А. К. Покритан [11], М. І. Зверяков [12–14], Л. Л. Жданова [15; 17], В. В. Видобора [3], Л. М. Проха [1], В. М. Тарасевич [1; 16] та інші. Хоча, незважаючи на глибину і цінність запропонованих основоположниками та сучасниками класичної школи політичної економії підходів до аналізу економічного зростання країни, недостатньо вивченими залишаються питання дослідження економічного зростання в сучасних економічних реаліях, а також у конкретних історико-національних умовах.

Мета й завдання статті. Метою статті є формування теоретико-методологічних основ дослідження питання економічного зростання в сучасних умовах. Завдання статті передбачають аналіз історично-логічний аналіз підходів до дослідження економічного зростання в економічній теорії та формування методологічних рекомендацій щодо аналізу економічного росту в існуючих реаліях.

Виклад основних результатів дослідження. Починаючи з часів античності, середньовіччя та епохи Відродження мислителі прагнули пояснити та відобразити дійсність та взаємозв'язки у суспільстві в певних спрощених формах та законах, узагальнюючи реальні процеси з позицій філософської рефлексії, схоластичної та морально-етичної логіки. Проте питання економічних відносин у ці історичні періоди не були безпосереднім об'єктом дослідження попри, що ще Аристотель піднімав важливу економічну проблематику, яка й нині не втратила своєї актуальності. Зокрема, Аристотель здійснив спроби представити суспільство як певну економічну систему; окреслював предметний простір економічної науки проблематикою багатства, яке розмежовує його натуральну та уявну форми з відповідними формами нагромадження; замислюється про основу обмінюваних благ і формулює важливі засади майбутніх теорій трудової вартості та корисності; звертається до опису простого товарного й товарно-грошового обміну, а також руху грошей як капіталу [1, с. 64].

Більшого виразу ідея нагромадження багатства здобула у ідеях меркантилізму та фритредерства, коли з розпадом феодалізму активно розвивалися товарно-грошові відносини, а серед мотивів та інтересів людей стали переважати економічні — досягнення багатства, яке головним чином виникає унаслідок прибутку від торгівлі та обігу. Ці вчення заклали основні підвалини економічного розвитку та сформували базу методології дослідження економічних процесів, активне та цілісне продовження якої сформувала класична економічна теорія, яка розвивалася у період становлення капіталістичного ладу — розвитку мануфактурного виробництва, поглиблення товарно-грошових відносин, коли основним джерелом багатства стає не торгівля, а промислове виробництво.

Представники класичної школи політекономії заклали методологічні основи всіх подальших економічних досліджень, перейшли від описовості та емпіризму до аналізу внутрішніх закономірностей економіки суспільства, пошуку законів його руху. Вони вперше застосували теоретичний аналіз, який передбачав вивчення значного масиву фактів, з'ясуванні їх внутрішніх сторін і залежностей [2].

Класики політичної економії (Ф. Кене, Д. Рікардо, А. Сміт, С. Сімонді, Ж.-Б. Сей та ін.) формують засади абстрактного методу дослідження та аналізу економіки суспільства як єдиної системи, установлення об'єктивних економічних законів та розробкою перших теорій соціально-економічного устрою, теорії вартості, факторів виробництва та доходів. Вони прагнуть з'ясувати причину обумовленості та залежності економічних явищ, пояснити природу вартості, грошей, податків, ренти, ціни, доходів та інших категорій, застосовуючи прийоми аналізу.

Розглядаючи зазначені явища, класики намагалися створити гранично абстрактну картину економічної дійсності, розглядаючи її узагальнено у межах суспільства як єдиного організму, незалежно від вихідних національних народно-господарських умов та можливостей окремих країн. Це певною мірою спричинило розрив між теоретичним і емпіричним базисами у науковому дослідженні та

деякої вульгаризації методології цієї школи, хоча й створило чималий науково-методологічний базис для пояснення матеріальних основ життєдіяльності суспільства.

Ґрунтовного переосмислення методологічні засади, закладені представниками класичної школи політекономії, дістали у працях К. Маркса, який критикував їх за те, що, пояснюючи соціально-економічні відносини, вони залишають поза увагою те, у який спосіб виникають та розвиваються ці відносини, тобто той історичний рух, що їх породжує. Це, на його думку, мало стати основним завданням політичної економіки. З цією метою К. Маркс поглиблює методологію досліджень, базуючи її на матеріалістичній діалектиці, єдності логічного та історичного та сходження від абстрактного до конкретного [3, с. 14].

Застосовуючи методу матеріалістичної діалектики, К. Маркс встановив, що в основі розвитку суспільства лежить матеріальне виробництво. Він наголошував на тому факті, що саме виробництво безпосередніх матеріальних засобів до життя визначає ступінь економічного розвитку, а також є базисом, на основі якого розвиваються виробничі, а відтак і всі інші суспільні відносини. Саме розгляд їх суті та об'єктивних причин становлення ототожнюється з економічними законами, які неможливо досягти без розгляду історичного ходу їх розвитку та теоретичного вираження — абстракції суспільних відносин виробництва.

Суть методу сходження від абстрактного, яка широко застосована економістом, полягає у розмежуванні кількох рівнів реальності, в яких ведеться науковий аналіз. У досліджуваному предметі шляхом відволікання (абстрагування) від різноманітних конкретних сторін явища та виділення його найтипівіших властивостей спершу виділяється вихідна категорія, що виражає його найглибшу, якісну основу. Отже, виходить власне загальне визначення предмета, що виражає риси, властиві усіх його варіацій. Абстрактне, як правило, не спостерігається в реальності безпосередньо, а може бути виділено лише за теоретичним аналізом. Йдеться про те, що існуючі явища, які безпосередньо (емпірично) спостерігати не можна. Водночас абстрактні категорії в ході її розвитку збагачуються конкретними рисами, які відображають похідні та складніші явища [4, с. 5].

За К. Марксом [5], аналіз капіталістичного господарства, як зазначено вище, починається з товарних відносин як найтипівіших для цієї економічної системи. Поняття грошей, робочої сили і капіталу, ціни виробництва, кредиту містять риси товарних відносин та є модифікаціями останніх, хоча безпосередньо до товарних відносин не зводяться. Кожна наступна категорія виявляється багатшою за попередню. Більш того, нова категорія пояснює нове явище в такій формі, в якій відбувається розв'язання суперечностей. У такий спосіб уся система наукових понять вибудовується в багатоступеневу систему сходження — від абстрактного до конкретного, від простого до складного [6, с. 119].

Саме введення ієрархії, субординації понять дозволяє змістовно в рамках єдиної та взаємозалежної системи пояснювати, як невидима сутність явищ пов'язана з тими формами, які виступають на поверхні економічних процесів. Так, у товарі Маркс побачив «економічну клітинку», з якої виростає розвинена система капіталістичних відносин. Тому аналіз товару і вартості — вихідний пункт для дослідження економічної системи капіталізму. Така вихідна форма (товар) є абстрактною, а отже, й загальною формою капіталістичних відносин, тоді як всі інші аспекти розглядаються в рамках цих відносин і за обумовленою ними логікою.

Наступним за товаром Маркс розглядає гроші з усіма властивими їм характеристиками, але, крім того, гроші мають особливу якість — здатність обмінюватися на всі інші товари (завдяки цьому товар стає грошима). Далі К. Маркс аналізує капітал, до якого зараховує властивості товару і грошей, але додатково до них капітал володіє ще й здатністю приносити додаткові гроші. Саме ця особливість робить певну суму грошей капіталом [6, с. 120].

Відповідно, вивчаючи капіталізм, К. Маркс формує ієрархію категорій та розмежує три групи економічних відносин: вихідні відносини — товар і вкладена в нього вартість, — логічна та історична передумова подальшого аналізу; основні — капітал і вкладені в нього відносини праці і капіталу, що виражаються законом додаткової вартості; похідні — конкретні форми прояву основних відносин. Звідси шляхом логічно послідовного виведення одних відносин (категорій) з інших Маркс у «Капіталі» відтворив взаємопов'язану систему законів і категорій [6, с. 120].

Про цінність теоретико-методологічних прийомів, застосованих К. Марксом у «Капіталі», О. О. Зінов'єв зазначає: «У ньому класичної досконалості досягло діалектичне мислення, — мислення, що розкриває умови виникнення та існування предмета, його внутрішню будову, взаємодію його сторін, закони та їх прояви, протиріччя і їх вирішення, зміна, розвиток, коротше кажучи — діалектику предмета. Крім того, в ньому детально зафіксована робота розуму дослідника щодо розкриття діалектики предмета. Остання обставина має дуже велику цінність для науки і мислення: воно полегшує завдання вивчення прийомів діалектичного мислення».

Отже, не викликає сумніву, що саме ця методологія стала вирішальною у дослідженні суспільно-економічних явищ серед представників як зарубіжної, так й вітчизняної економічної думки, які вносили власні теоретико-методологічні аспекти у дослідження економічних законів розвитку.

Суттєве удосконалення методології, закладеної К. Марксом, здійснив академік Н. А. Цаголов. Його внесок у вирішення цієї проблеми полягає в розробці узагальненого методу «сходження від абстрактного до конкретного» у вивченні економічних систем. Науковець розрізняв політекономію в «широкому і у вузькому сенсах»: теорію всіх соціально-економічних формацій і теорію капіталізму і соціалізму; ставив питання про співвідношення історичного і логічного в економічному дослідженні; відзначав розбіжність юридичної форми власності і основ економічних відносин, що покладені в їхню основу. Головною рисою автор називає систематичне застосування методу «сходження від абстрактного до конкретного» для вирішення всіх основних проблем, що поспідають дослідникам, в створенні системи взаємопов'язаних категорій економічної науки [6, с. 6].

У роботі «Питання методології і системи політичної економії» Н. А. Цаголов наголошував на необхідності застосовувати історико-генетичний метод, а також принципи системності та ієрархічності під час «сходження від абстрактного до конкретного» у дослідженні економічних явищ. Про це зазначав: «Генетичні зв'язки між простими і складними відносинами в процесі сходження від абстрактного до конкретного повинні доповнюватися серйозним аналізом співвідношення і місця тих виробничих відносин, які не можуть бути генетично виведені з корінних змін в системі виробничих відносин, що виникають з революційної зміни відносин власності на засоби виробництва. Таким чином, метод сходження

від найпростіших відносин до складніших необхідно застосовувати з урахуванням відмінностей якісної природи тих чи інших сукупностей виробничих відносин. Складнощі вивчення взаємозв'язків пов'язані також з тим, що в певних випадках деякі типи виробничих відносин розташовуються не по окремих фазах процесу відтворення, вони складають паралельне коло відносин... Навіть товарно-грошові відносини, які на перший погляд здаються лише відносинами обміну, насправді є найістотнішим моментом виробництва і розподілу. Отже, система економічних законів, включаючи в себе свою їх сукупність, не може ігнорувати ієрархію в системі економічних законів, яка відображає ієрархію дійсних виробничих відносин» [8, с. 478].

Продовжуючи здобутки школи Цаголова, С. С. Дзарасов у праці «Теорія капіталу та економічного зростання» [6, с. 388] теж наголошує на актуальності застосування методу сходження від абстрактного до конкретного, урахуовуючи системність економічних категорій та їх взаємозв'язків у всіх їх еволюційних проявах: «Визначним досягненням школи Цаголова є розробка наукової системи економічних законів і категорій. Зараз важливо звернути увагу на те, що сам предмет економіки розглядався як цілісна система, елементи якої неоднакові і навіть неоднорідні. Органічні елементи утворюють характер цілісності, містять потенціал соціально-економічного розвитку». Це, на думку С. С. Дзарасова, має стати загальним методологічним прийомом у політичній економіці, який дозволить аналізувати економічні відносини та процеси незалежно від рівня економічного розвитку окремої системи.

Схожих міркувань дотримувалися А. В. Бузгалін та А. І. Колганов, які основним завданням вбачали реактуалізацію діалектико-матеріалістичного методу, орієнтованого на системно-історичний підхід до дослідження соціальних процесів. Адже, на переконання авторів, системно-історичний, діалектико-матеріалістичний метод у соціальних науках необхідно знову зробити актуальним з огляду на соціально-економічні процеси, що в останнім часом активно відбуваються у суспільстві (глобалізація, світові кризи та соціальні конфлікти тощо), які потребують глибинних методологічних основ для аналізу.

Про це згадані автори наголошують у праці [9, с. 15]: «Критично осмислений, розглянутий у всьому багатстві суперечностей його розвитку марксизм в новому столітті стає чи не єдиною цілісною, що має більш ніж піввікову історію всесвітнього розвитку методологією, яка поєднує соціо-філософський матеріалізм, що передбачає звернення до суспільних наук для дослідження, перш за все, об'єктивних, соціально-значущих відносин і процесів, і діалектичний, історико-системний підхід, орієнтований на розрізнення змісту і форм, аналіз не тільки функціонально-кількісних взаємозв'язків, але і якісних історично-конкретних трансформацій».

У статті «„Капітал” К. Маркса і сучасна система капіталістичних виробничих відносин: досвід сходження від абстрактного до конкретного» [10] автори доходять висновку про зміну природи товару, грошей і капіталу. Іншу природу товару вони вбачають у «підриві товарного виробництва», грошей — в тому, що вони перестають бути загальним еквівалентом, а капіталу — в перетворенні на капітал мало не всіх сфер життя суспільства.

Крім того, метод сходження від абстрактного до конкретного та історично-логічного аналізу застосовувати у своїх дослідженнях представники одеської

школи політичної економії. Її засновник А. К. Покритан, хоча й дотримувався принципу руху думки дослідника від найзагальніших та найпростіших форм явищ до все більше реальних, конкретних, у праці «Історичне і логічне в економічній теорії соціалізму» [11] наголошував на необхідності брати за методологічну основу дослідження єдності історичного й логічного у процесі пізнання виробничих відносин певного суспільства. На думку автора: «якщо під історичним розуміти певну, об'єктивно існуючу систему виробничих відносин даного суспільства, то логічне буде представляти собою його відображення у формі економічної теорії».

Відповідно, історичне та логічне співвідносяться не тільки як синоніми матерії та свідомості, а й як різні методи пізнання, основані на тому, що власне виробничі відносини мають різні об'єктивні властивості, які характеризуються певною структурою і генезисом. Зважаючи на це, у ході наукового дослідження не можна вивчити структуру економічної системи без урахування її розвитку, і навпаки, дослідження генезису можливе лише на основі знання структури економічної системи [12, с. 112]. Отже, поєднання логічної та історичної форм пізнання в економічній теорії дозволяє не тільки зрозуміти специфічні предмети дослідження, виявити причини їх виникнення та розвитку, а також з'ясувати ті проблеми, вирішення яких дозволить подолати негативні тенденції, що виникли в процесі формування конкретної економічної системи. Завдяки цим властивостям методологічні підходи А. К. Покритана не втрачають актуальності й в сучасних економічних умовах.

Теоретико-методологічну спадщину А. К. Покритана продовжує нове покоління представників одеської школи, розвиваючи ідеї свого засновника, розширюючи методологічну базу досліджень аналізом та можливістю застосування популярних економічних теорій до вивчення проблем української економічної дійсності. Прикладом цього можуть слугувати наукові праці М. І. Зверякова (одноосібні та у співавторстві), зокрема: «Про зміну предмета і методу політичної економії» [13], «Одеська школа та сучасність» [14], «Основний капітал у парадигмі нової індустріалізації: відтворювальний аспект» [15], присвячені методології дослідження фундаментальних теоретичних проблем і засад формування національної економічної системи; особливостей нагромадження капіталу та національного відтворення; закономірностей становлення ринкової системи; глобалізаційних процесів та промислової політики, із застосуванням прийомів матеріалістичної діалектики, абстрагування та історико-генетичного підходу, який передбачає урахування історичної та культурної специфіки аналізованого суспільства.

Значення такої специфіки у методології дослідження економічних явищ, подібно до А. К. Покритана та М. І. Зверякова, говорить вітчизняний економіст, дослідник філософії та методології економічної думки В. М. Тарасевич [1; 16]. На його думку, в останні роки простежується тенденція до переходу наукового економічного співтовариства від некритичного сприйняття і використання досягнень західної науки до активної і спадкоємної розробки вітчизняної теорії, що базується на ґрунтові цивілізаційно-національних підстав і відповідних досягнення наших попередників і вчителів у поєднанні з відкритою творчою взаємодією зі світовою наукою [16, с. 35].

Представниця сучасної одеської школи політичної економії Л. Л. Жданова у дослідженнях застосовує генетичний метод вивчення питань відтворення і

нагромадження капіталу разом зі сходження від абстрактного до конкретного. Так, авторка у монографії «Відтворення і нагромадження капіталу: теорія, методологія, економічна політика» [17, с. 166], здійснюючи дослідження, шляхом зазначеної методології виділяє кілька рівнів абстракції: «по-перше, дослідження на самому абстрактному рівні відображає процес виробництва капіталу, в якому нагромадження розглядається найбільше узагальнено, як момент, необхідна частина процесу виробництва. На цьому рівні дослідження нагромадження капіталу постає як соціальна форма процесу відтворення. Потім, характеризуючи обіг капіталу, можна побачити, що процес обігу капіталу є формою процесу відтворення. Далі, залучаючи до дослідження процес відтворення в цілому, що охоплює в єдності виробництва та обігу, нагромадження капіталу постає у формах, властивих поверхневому рівню теоретичного відображення економічних відносин, який сприймається емпірично». При цьому дослідниця не відкидає потребу розгляду економічного об'єкта та вирішення конкретних економічних проблем з урахуванням національно особливостей досліджуваної системи.

З огляду на наведене, можемо підсумувати, що класична школа політичної економіки заклала визначальні теоретико-методологічні основи економічних досліджень, а метод історично-логічного, генетичного аналізу та сходження у судженнях дослідника від абстрактного до конкретного хоча й зазначають модифікацій, все ж залишаються актуальними для сьогодення.

На наш погляд, саме застосування цих методологічних традицій в аналізі питання економічного зростання загалом, так і в Україні зокрема виявить об'єктивні передумови, проблеми і шляхи економічного зростання вітчизняної економіки. Це дозволить здійснити: теоретичний аналіз еволюції першопричин та проблеми економічного зростання, дослідження причин диспропорційного розвитку, ролі економічної політики у забезпеченні економічного зростання різних країн та пошуку можливостей і моделей економічного ривка в сучасних вітчизняних умовах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, метод історично-логічного генетичного аналізу та сходження від абстрактного до конкретного у дослідженні економічного зростання в сучасних умовах допоможе послідовно проаналізувати це питання в процесі його історико-генетичного руху, зважаючи на загальні та конкретні відносини. Відповідно, методологічна схема дослідження передбачає: 1) загальний розгляд економічне зростання, його природи та чинників, що його обумовлюють; 2) характеристика процес економічного зростання у різних країнах світу з виділенням його абстрактних ознак та закономірностей; 3) аналіз умови та перспективи економічного зростання в сучасних вітчизняних реаліях, урахування конкретні історично-національні особливості; 4) формування рекомендацій щодо інтенсифікації росту вітчизняної економіки. Саме на цій основі, на наш погляд, можна сформулювати дієві теоретико-методологічні та практичні рекомендації щодо стимулювання економічного ривка в сучасних українських реаліях.

Література

1. Тарасевич В. М., Проха Л. М., Варшавська А. Ю. Еволюція і предмет філософії та методології економічної науки: світові тенденції й національні особливості. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2019. № 2. С. 59–80.

2. Мацелюх Н. П., Максименко І. А., П. В. Круш, В. В. Мартиненко, Теліщук М. М. та ін. Економічні теорії в системі наукових економічних знань: 2-ге вид. перероб. та доп. Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 226 с.
3. Видобора В. В. Mysterium економічної кризи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 13–16. URL: <http://www.global-national.in.ua/archive/3-2015/04.pd>.
4. Дзарасов Р. С. Методология Н. А. Цаголова в исследовании накопления капитала в современной России. *Вестник Московского университета*. Сер. 6. Экономика. 2009. № 3. С. 3–29.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. М., 1960. Т. 23. С. 43.
6. Теория капитала и экономического роста: учеб. пособие. Под ред. С. С. Дзарасова. М.: Изд-во МГУ, 2004. 400 с.
7. Курс политической экономии. Под ред. Н. А. Цаголова. Т. 1. М., 1973. 831 с.
8. Цаголов Н. А. Вопросы методологии и системы политической экономии: избранные произведения. М.: МГУ, 1982. 480 с.
9. Бузгалин А. В., Колганов А. И. Пределы капитала: методология и онтология. Реактуализация классической философии и политической экономии (избранные тексты). М.: Культурная революция, 2009. 680 с.
10. Бузгалин А. В., Колганов А. И. «Капитал» К. Маркса и современная система капиталистических производственных отношений: опыт восхождения от абстрактного к конкретному. *Вестник Московского университета*. Сер. 6 «Экономика». 2016. № 2. С. 3–25.
11. Покрытан А. К. Историческое и логическое в экономической теории социализма. М.: Мысль, 1978. 248 с.
12. Зверьяков М. І. Про творчу спадщину А. К. Покритана (до 100-річчя від дня народження видатного вітчизняного вченого А. К. Покритана). *Економічна теорія*. 2021. № 1. С. 106–114.
13. Зверьяков М. І. Про зміну предмета і методу політичної економії. *Економічна теорія*. 2015. № 4. С. 5–11.
14. Зверьяков М. І., Грималюк А. В. Одеська школа та сучасність. *Економічна теорія*. 2018. № 2. С. 5–21.
15. Зверьяков М. І., Жданова Л. Л., Шараг О. С. Основний капітал у парадигмі нової індустріалізації: відтворювальний аспект: монографія. Одеса: Астропринт, 2019. С. 202.
16. Тарасевич В. М. О национальном колорите экономико-теоретического знания. *Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. С. 32–35.
17. Жданова Л. Л. Відтворення і нагромадження капіталу: теорія, методологія, економічна політика. Одеса: Астропринт, 2014. 296 с.

References

1. Tarasevych V. M., Prokha L. M., Varshavska A. Yu. (2019). Evoliutsiia i predmet filosofii ta metodologii ekonomichnoi nauky: svitovi tendentsii y natsionalni osoblyvosti [Evolution and subject of philosophy and methodology of economic science: world tendencies and national features]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii*, no. 2, pp. 59-80 [in Ukrainian].
2. Matseliukh N. P., Maksymenko I. A., Krush P. V., Martynenko V. V., Telishchuk M. M. et al. (2016). Ekonomichni teorii v systemi naukovykh ekonomichnykh znan [Economic theories in the system of scientific economic knowledge]. Kyiv: Vydanystvo «Tsentr uchbovoi literatury» [in Ukrainian].

3. Vydobora V. V. (2015). *Mysterium ekonomichnoi kryzy* [Mysterium of the economic crisis]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. Is. 3. pp. 13–16. URL: <http://www.global-national.in.ua/archive/3-2015/04.pd> [in Ukrainian].
4. Dzarasov R. S. Metodologiya N. A. (2009). Tsagolova v issledovanii nakopleniya kapitala v sovremennoy Rossii [Tsagolova in the study of capital accumulation in modern Russia]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Ser. 6. Ekonomika, no. 3, pp. 3–29 [in Russian].
5. Marks K., Engels F. (1960). *Sochineniya* [Works]: 2nd ed. Moskva: Politizdat [in Russian].
6. Dzarasov S. S. (2004). *Teoriya kapitala i ekonomicheskogo rosta* [The theory of capital and economic growth]. M.: Izd-vo MGU [in Russian].
7. Tsagolov N. A. (1973). *Kurs politicheskoy ekonomii* [Course of Political Economy]. T. 1–2. Moskva [in Russian].
8. Tsagolov N. A. (1982). *Voprosy metodologii i sistemy politicheskoy ekonomii: izbrannyye proizvedeniya* [Voprosy metodologii i sistemy politicheskoy ekonomii: izbrannyye proizvedeniya]. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
9. Buzgalin A. V., Kolganov A. I. (2009). *Predely kapitala: metodologiya i ontologiya. Reaktualizatsiya klassicheskoy filosofii i politicheskoy ekonomii (izbrannyye teksty)* [Predely kapitala: metodologiya i ontologiya. Reaktualizatsiya klassicheskoy filosofii i politicheskoy ekonomii (izbrannyye teksty)]. Moskva: Kul'turnaya revolyutsiya [in Russian].
10. Buzgalin A. V., Kolganov A. I. (2016). «Kapital» K. Marksa i sovremennaya sistema kapitalisticheskikh proizvodstvennykh otnosheniy: opyt voskhozhdeniya ot abstraktnogo k konkretnomu [«Kapital» K. Marksa i sovremennaya sistema kapitalisticheskikh proizvodstvennykh otnosheniy: opyt voskhozhdeniya ot abstraktnogo k konkretnomu]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Ser. 6 «Ekonomika», no. 2, pp. 3–25 [in Russian].
11. Pokrytan A. K. (1978). *Istoricheskoye i logicheskoye v ekonomicheskoy teorii sotsializma* [Istoricheskoye i logicheskoye v ekonomicheskoy teorii sotsializma]. Moskva: Mysl' [in Russian].
12. Zvieriakov M. I. (2021). Pro tvorchu spadshchynu A. K. Pokrytana (do 100-ricchchia vid dnia narodzhennia vydatnoho vitchyznianoho vchenoho A. K. Pokrytana) [On the creative heritage of A. K. Pokrytan (to the 100th anniversary of the birth of the outstanding domestic scientist A. K. Pokrytan)]. *Ekonomichna teoriia*, no.1, pp. 106–114 [in Ukrainian].
13. Zvieriakov M. I. (2015). Pro zminu predmeta i metodu politychnoi ekonomii [About change of a subject and a method of political economy]. *Ekonomichna teoriia*, no. 4, pp. 5–11 [in Ukrainian].
14. Zvieriakov M. I., Hrymaliuk A. V. (2018). *Odeska shkola ta suchasnist* [Odessa school and modernity]. *Ekonomichna teoriia*, no. 2, pp. 5–21 [in Ukrainian].
15. Zvieriakov M. I., Zhdanova L. L., Sarah O. S. (2019). *Osnovnyi kapital u paradyhmi novoi industrializatsii: vidtvoriuvalnyi aspekt* [Fixed capital in the paradigm of new industrialization: reproductive aspect]. Odesa: Astroprint [in Ukrainian].
16. Tarasevych V. M. (2015). *O natsyonalnom koloryte ekonomyko-teoretycheskoho znanyia. Paradyhmalni zrushennia v ekonomichnii teorii XXI st.: Materialy II Mizhmarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, pp. 32–35 [in Russian].
17. Zhdanova L. L. (2014). *Vidtvorennia i nahromadzhennia kapitalu: teoriia, metodolohiia, ekonomichna polityka* [Reproduction and accumulation of capital: theory, methodology, economic policy]. Odesa: Astroprint [in Ukrainian].